

Toruński Przegląd Filozoficzny

Pod redakcją Niko Strobacha, Zbigniewa Nerczuka
w numerze m.in.:

Hanna Buczyńska-Garewicz

Spory o istnienie świata

Riccardo Campa [et al.]

Postmodernism is Old, Let Us Go Further:
a pamphlet against deconstructionism
constructivism, relativism
and methodological anarchism

Gottfried Heinemann

Sokratisches Nichtwissen in Platons
Apologie

Adam Grzeliński

Sceptycyzm w filozofii Dawida Hume'a

Marian Wesoly

Filon z Larissy — prekursor werysymilizmu
i falibilizmu

Markus Wild

Hermeneutische Skepsis
bei Michel de Montaigne

7 / 8

TORUŃ 2007

RADA PROGRAMOWA

Leon Gumański — przewodniczący
Karol Bal (Wrocław)
Stanisław Czerniak (Warszawa)
Bohdan Dziemidok (Gdańsk)
Czesław Głombik (Katowice)
Stanisław Jedynak (Lublin)
Józef Pawlak (Toruń)
Jan Such (Poznań)
Włodzimierz Tyburski (Toruń)
Lech Witkowski (Kraków)
Urszula Żegleń (Toruń)
Mirosław Żelazny (Toruń)

KOMITET REDAKCYJNY

Józef Pawlak — redaktor naczelny
Tomasz Komendziński
Zbigniew Nerczuk — sekretarz
Włodzimierz Tyburski

Toruński Przegląd Filozoficzny

pod redakcją Niko Strobacha, Zbigniewa Nerczuka

Spis treści

<i>Editorial</i> (Niko Strobach, Zbigniew Nerczuk).....	5
<i>U źródeł sceptycyzmu</i>	
HANNA BUCZYŃSKA-GAREWICZ <i>Spory o istnienie świata</i>	9
GOTTFRIED HEINEMANN <i>Sokratisches Nichtwissen in Platons Apologie</i>	27
JÖRG HARDY <i>Zwei Argumente gegen Protagoras im Theaitet</i>	37
AGNIESZKA LENARTOWICZ-PODBIELSKA <i>Wątpić, by... nie zwątpić</i>	49
AGATA ZWOLIŃSKA <i>Przez wątpienie ku odnowieniu wiary w człowieka</i>	57
<i>Sceptycyzm grecki</i>	
ARTUR PACEWICZ <i>Wiarogodność/prawdopodobieństwo w filozofii Karnaidesa</i>	71
MARIAN WESOLY <i>Filon z Larissy — prekursor werysmilizmu i falibilizmu</i>	83
ZBIGNIEW NERCZUK <i>Sekstus Empiryk — osoba i dzieła</i>	95
<i>Sceptycyzm w filozofii nowożytnej i współczesnej</i>	
TOMASZ ROSIŃSKI <i>Dogmat i życie, czyli rzecz o dwóch sceptycznych strategiach</i>	111
MARKUS WILD <i>Hermeneutische Skepsis bei Michel de Montaigne</i>	123
ADAM GRZELIŃSKI <i>Sceptycyzm w filozofii Dawida Hume'a</i>	137
NIKO STROBACH <i>Putnans „Gehirne im Tank“: eine neue Dimension des Skeptizismus</i>	155
<i>Sceptycyzm epistemologiczny i metodologiczny</i>	
ALEKSANDRA DERRA <i>Scepticism as a constructive philosophical approach</i>	167
RENATA ZIEMIŃSKA <i>Eksternalizm a sceptycyzm</i>	177
TOMASZ JARMUŻEK <i>Against thought worlds as a modern form of scepticism</i>	187
MACIEJ NOWICKI <i>Logika wątpienia</i>	201
WACŁAW JANIKOWSKI <i>Sceptycyzm w kwestii wyjaśniania etycznego</i>	211
KRZYSZTOF ABRISZEWSKI <i>Sceptycyzm jako pozytywne stanowisko epistemologiczne</i>	225
RAFAL PALCZEWSKI <i>Sceptycyzm w kontekstach</i>	241
RICCARDO CAMPA [et al.] <i>Postmodernism is Old, Let Us Go Further</i>	259
<i>Recenzje</i>	
<i>Z życia naukowego</i>	

ISSN 1427--7026

Printed in Poland
© Copyright by Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika
Toruń 2006

Projekt graficzny
Mirosław Kocoł

Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika
ul. Gagarina 39, 87–100 Toruń
Redakcja: tel.: (056) 611 42 95, fax: 611 47 05
dwyd@uni.torun.pl

Dystrybucja: Biuro Promocji, ul. Reja 25, 87–100 Toruń
tel./fax: (056) 611 42 38, books@umk.pl
www.wydawnictwo.uni.torun.pl

Wydanie pierwsze. Nakład 200 egz.
Skład: Dział Wydawnictw UMK
Druk: Zakład Poligrafii UMK

Editorial

There are not many terms in the history of philosophy whose range of meaning would be equally wide and which would have as many different connotations as the word *scepticism*. The word belongs to a group of philosophical terms which function not only in the field of philosophy, but also appear as a part of common consciousness. Stemming from the Greek verb *skeptesthai* meaning “study” or “search”, the word has acquired in the spheres of both philosophical and everyday language a meaning which is very distant from the original one. Commonly associated with a certain measure of scepticism, excessive criticism, destruction or fatalism, it has become somewhat pejorative in meaning. “Being a sceptic” does not do credit to anybody because it implies lack of the highly appreciated optimism and some critical futility. B. Russell most likely followed this train of thought in his *History of Western Philosophy* while discussing Pyrrhonian scepticism and said that “scepticism was a lazy man’s consolation”¹. M. Dal Pra refers to scepticism in a similar way: “So scepticism does not have a life of its own, but is rather a parasite which is by its nature destined to die together with the host organism which it parasitizes and destroys”². On the other hand, there are numerous scholars who recognize the significant influence of the sceptical current on the development of European culture, as the threads of scepticism have accompanied philosophical reflection since antiquity until modern times. They were fragmentarily present in Presocratic philosophy, which gave rise to the awareness of the difficulties associated with human cognition, in sophistry, which developed the basic sceptical *topoi*, and also in academic scepticism, pyrrhonism and neopyrrhonism, which were the currents consolidating and systemizing the sceptical rules. The sceptical forms of argumentation were then used by the early Christian thinkers who tried to eradicate pagan culture and thoughts, were again rediscovered by the philosophers of the Renaissance, also played a significant role in modern

¹ B. Russell, *History of Western Philosophy*, London 1947, p. 257.

² A quotation from G. Reale, *Historia filozofii starożytnej*, Lublin 1999, vol. III, p. 516.

philosophy serving as a stepping stone to some new philosophical constructions, and finally they provided a source of creative inspiration for the philosophical thought of the 20th century. Taking into consideration the permanent presence of the threads of scepticism in Western philosophy and their significance for the development of our culture, L. Kołakowski writes that the sceptical readiness to undermine and challenge one's own foundations was decisive for the creative evolution and expansion of the Western civilization.

This volume — intentionally dedicated to scepticism widely understood — reflects the diversity and variety of meanings which philosophy associates with this term. Part I (“At the source of scepticism”) comprises the works which show various forms of sceptical thinking on ontological, anthropological, or methodological issues. On the one hand, the works present some examples of scepticism in the philosophy preceding the ancient scepticism (Socrates, Protagoras). On the other hand, they invoke the significance of scepticism in the reflection of such contemporary philosophers as G. Colli, L. Kołakowski and H. Plessner.

Part II (“Greek scepticism”) and part III (“Scepticism in modern and contemporary philosophy”) comprise works of historical nature and discuss the threads of scepticism in the views of philosophers from antiquity to modern times. There are works devoted to the representatives of the sceptical phase of Plato's Academy: to Carneades and Philon of Larissa, to the last of the great sceptics of antiquity Sextus Empiricus, to the restorer of scepticism M. de Montaigne, as well as to D. Hume and H. Putnam. The texts collected in part IV cover epistemological and methodological scepticism. The authors discuss scepticism against a background of contemporary theories stemming from epistemology, logic, philosophy of language, philosophy of science or ethics. They try to show the topicality of a selection of issues formulated in the ancient and modern scepticism by contemplating them by means of the theoretical solutions of the 20th century. In most of the texts the reader will encounter the defence of the thesis that scepticism can be treated as a positive and constructive philosophical solution deprived of the destructive and nihilistic dimension which can be found in its radical formulation. What's more, the sceptical attitude, approached differently than in Descartes' methodological scepticism, can provide a basis for creating some interesting philosophical theories as long as we take into consideration the ideas present in the contemporary anti-representationalism, anti-fundamentalism and antiessentialism.

Niko Strobach, Zbigniew Nerczuk

U ŹRÓDEŁ SCEPTYCYZMU

Philo of Larissa
— Precursor of verisimilism and fallibilism

Summary

On the base of the ancient testimonies, which are quoted in our translation, and with a special reference to the latest literature on the subject, we present here the skeptical views of Philo of Larissa. Due to his polemical attitude he was perceived as an apostate from the New Academy tradition, presumably in favor of the Socratic and aporetic tendency in Platonism. Philo propagated a therapeutical function of philosophy and a modified account of understanding with allowance for the eventuality of errors, as in the light the unfeasibility of obtaining the absolute truth, he regarded it as reasonable to opt for verisimilism and a fallibilist quest for certainty. In conclusion we cite Cicero, who uttered this view.

ZBIGNIEW NERCZUK

Sekstus Empiryk
— osoba i dzieła

1. Życie

Sekstus Empiryk jest „najmniej, a równocześnie najlepiej znanym filozofem starożytności”¹. To paradoksalne stwierdzenie doskonale oddaje stan rzeczy. Choć dysponujemy bardzo obszerną spuścizną, to mówiąc o jej autorze ograniczyć się musimy do kilku zdawkowych informacji. Nie mamy żadnych dokładnych wiadomości na temat tego, kim Sekstus był, kiedy żył i skąd pochodził. Wiemy wszakże, iż uważał siebie za sceptyka, kontynuatora filozofii Pyrrona z Elidy.

Sekstus przedstawia siebie jako lekarza², ale przedmiotem sporu jest to, do której szkoły medycznej należał. Przydomek „empiryk” (ὁ ἐμπειρικός), znany już Diogenesowi Laertiosowi, pozwala wprawdzie wnioskować, że była to medyczna szkoła empiryczna³ (o czym świadczyć może również tytuł jednego z zaginionych dzieł: Ἐμπειρικά ὑπομνήματα⁴), to jednak kwestia jego przynależności do konkretnej szkoły jest powikłana ze względu na wypowiedź samego Sekstusa, który w *Zarysach Pyrronskich* wspomina o wyższości szkoły metodycznej nad empiryczną⁵.

¹ J. Gajda, *Gdy rozpadły się ściany świata. Teorie wartości w filozofii hellenistycznej*, Wrocław 1995, s. 54.

² Sekstus Empiryk, AM I 260. O tym, że był lekarzem mogą też świadczyć liczne fachowe uwagi na temat chorób, np. *Adversus Mathematicos* (dalej cyt.: AM) XI 136.

³ Por. Pseudo-Galen, *Isag.*, 4, vol. XIV, p. 683, i Diogenes Laertios, *Żywoty i poglądy słynnych filozofów*, oprac. przekładu, przypisy i skorowidz I. Krońska, wstęp K. Leśniak, Warszawa 1988, IX 116, s. 581.

⁴ Sekstus Empiryk, AM I 61.

⁵ Sekstus Empiryk, *Pyrrhoneioi Hypotyposesis* (dalej cyt.: PH) I 236–237. Polski przekład: Sextus Empiryk, *Zarysy Pirronskie*, przeł. i wstępem poprzedził A. Krokiewicz, Warszawa 1998.

Nie wiadomo również, kiedy Sekstus żył, ponieważ jego pisma nie zawierają żadnych wskazówek, które pozwoliłyby jednoznacznie rozwiązać problem. W związku z wieloma niejasnościami badacze przedstawiają różne hipotezy. Zdaniem G. Reale Sekstus tworzył najprawdopodobniej w drugiej połowie II wieku po Chrystusie, a zmarł na początku III wieku⁶, a zatem, przy przyjęciu takiej chronologii, Sekstus byłby współczesny Galenowi (ok. 127–200 po Chrystusie). Problem polega jednak na tym, iż sam Galen w swych pismach nigdy o Sekstusie nie wzmiankuje. Według M. Dal Pra, który stara się wyjaśnić tę trudność, Sekstus, będąc młodszy od Galena, zmarł około roku 220, co, zdaniem tego badacza, ma tłumaczyć, dlaczego Galen wspomina tylko o nauczycielu Sekstusa – Herodocie⁷. Nie można również wykluczyć, iż Sekstus został przywódcą szkoły empirycznej dopiero po ukazaniu się głównych pism Galena albo w ogóle nie był znany jako lekarz. Bez względu na szczegółowe rozwiązanie problemu niewątpliwie jest, że żywot Sekstusa należy sytuować pomiędzy okresem działalności Galena oraz twórczością Diogenesa Laertiosa, który wzmiankuje w *Żywotach* o Sekstusie i o jego uczniu Saturninusz o niejasnym przydomku „Kythenas”⁸.

Wiemy, że Sekstus mimo łacińskiego imienia był Grekiem⁹. Nie jesteśmy jednak w stanie stwierdzić, z jakiej części świata greckiego pochodził (do wzmianki Suidasa, który nazywa go Libijczykiem, trudno przywiązywać wagę)¹⁰. Chociaż w tekstach Sekstusa pojawiają się nazwy kilku miast greckich, to nie wyjaśniają one niczego w kwestii pochodzenia Empiryka. Nawet wzmianki Sekstusa mówiące o tym, że przebywa w danej miejscowości, nie rozstrzygają o tym, czy faktycznie był mieszkańcem tego miasta. Nie możemy mieć bowiem pewności, czy nie przepisał on po prostu tych akapitów z dzieł, którymi posługiwał się podczas pracy¹¹.

⁶ G. Reale, *Historia filozofii starożytnej*, t. IV, Lublin 1999, s. 215.

⁷ M. Dal Pra, *Lo scetticismo greco*, Milano 1950, s. 376.

⁸ Diogenes Laertios wspomina Sekstusa dwukrotnie: *Żywoty* IX 87 i IX 116. Ze względu na to, że również jego czas życia nie jest znany, twierdzenie W. Christa, że Sekstus żył krótko przed Diogenesem Laertiosiem niewiele wyjaśnia (*Geschichte der Griechischen Literatur bis auf die Zeit Justinians*, von W. Christ, München 1905, s. 734). Znacznie ciekawsza jest teza A. Goedeckemeyera (*Die Geschichte des griechischen Skeptizismus*, Leipzig 1905, Neudruck Aalen 1968, s. 266), wedle której Hipolit posługuje się argumentami Sekstusa w swoim dziele *Refutatio omnium haeresium*, które powstało w latach 220–230 po Chr.

⁹ Sekstus Empiryk, AM I 246; PH I 152; PH III 211, 214.

¹⁰ Suidas, *Lexicon*, ed. A. Adler, vol. 1–4, Leipzig 1928–1935, hasło „Sexstos” (sigma 235 i 236); Suidas błędnie utożsamia Sekstusa Empiryka z bratankiem Plutarcha i nauczycielem Marka Aureliusza, Sekstusem z Cheronei oraz z chrześcijańskim historykiem Sekstusem Africanusem.

¹¹ Sekstus Empiryk, AM VIII 145; PH II 98.

2. Dzieła

Do zachowanych dzieł Sekstusa Empiryka należą: *Zarysy Pyrronские* (Πυρρώνειοι ὑποτυπώσεις) w trzech księgach¹² oraz *Rozważania sceptyczne* (Σκεπτικά) w jedenastu księgach, który to tekst tradycyjnie wydawany jest pod tytułem *Przeciw matematikom* (Πρὸς μαθηματικούς) i dzielony na dwa odrębne traktaty: *Przeciw dogmatykom* (Πρὸς δογματικούς) – księgi VII–XI¹³ oraz *Przeciw matematykom* (Πρὸς μαθηματικούς) – księgi I–VI¹⁴.

W zachowanych pismach Sekstus wspomina jeszcze o innych tytułach, takich jak: Ἀντιπυρρητικοί, Τά περί στοιχείων, Σκεπτικά ὑπομνήματα, Σκεπτικά, Περί τῆς σκεπτικῆς ἀγωγῆς Πυρρώνεια. Najczęściej przyjmuje się jednak, że są to odesłania do poszczególnych części *Przeciw matematykom* i *Zarysów Pyrronskich*¹⁵. V. Brochard uważa, że zaginęły co najmniej dwa teksty: *Szkice empiryczne* (Ἐμπειρικά ὑπομνήματα)¹⁶, tożsame ze *Szkicami lekarskimi* (Ἰατρικά ὑπομνήματα)¹⁷, oraz *O duszy* (Περί ψυχῆς)¹⁸.

Szeroko dyskutowane jest zagadnienie kolejności dzieł Sekstusa. Ze względu na to, że poszczególne argumentacje w wielu księgach są ze sobą paralelne, badacze próbują na tej podstawie ustalić zależności istniejące pomiędzy nimi oraz kolejność ich powstania. Dość powszechnie przyjmuje się pogląd V. Brocharda, zgodnie z którym najpierw powstały *Zarysy Pyrronские*, następnie *Przeciw dogmatykom* (ks. VII–XI), a na końcu *Przeciw matematykom* (ks. I–VI)¹⁹.

3. Charakter ogólny dzieł Sekstusa

Wedle trafnego określenia V. Brocharda dzieło Sekstusa to prawdziwa „summa” sceptyczna²⁰. To paradoksalne – zważywszy na kontekst – sformułowanie

¹² Sexti Empirici Opera, rec. H. Mutschmann, vol. I, *Pyrrhoneion hypotyposeon libros tres*, cur. J. Mau, Teubner, Leipzig 1958.

¹³ Sexti Empirici Opera, rec. H. Mutschmann, vol. II, *Adversus Dogmaticos libros quinque (Adv. mathem. VII–XI) continens*, Lipsiae 1914.

¹⁴ Sexti Empirici Opera, rec. H. Mutschmann, vol. III, *Adversus Mathematicos libros I–VI continens*, iterum J. Mau, Lipsiae 1961.

¹⁵ Takie zdanie przedstawiają V. Brochard (*Les sceptiques grecs*, Paris 1923, s. 320) i M. Dal Pra (*Lo scetticismo*, s. 378).

¹⁶ Por. Sekstus Empiryk, AM I 61.

¹⁷ Por. Sekstus Empiryk, AM VII 202.

¹⁸ Por. Sekstus Empiryk, AM VI 55 i X 284. Sprzeciwia się jednak temu poglądowi A. Krokiewicz, który przekonany jest, że dzieła Sekstusa zachowały się w całości (idem, *Sekstus*, Kwartalnik Filozoficzny, t. VIII, 1930, z. 4, s. 400).

¹⁹ V. Brochard, *Les sceptiques*, s. 318–319.

²⁰ Ibidem, s. 310: „la somme de tout le scepticisme”.

dobrze oddaje charakter dzieła Sekstusa, które rzeczywiście odznacza się szeregiem cech łączących je ze średniowiecznymi kompendiami. Celem Sekstusa nie jest bowiem przedstawianie nowatorskich tez, ale sporządzenie zestawu argumentacji zarówno dogmatycznych, jak i sceptycznych ukształtowanych przez tradycję²¹. Stąd też dzieło Sekstusa obejmuje podstawowe zagadnienia dyskutowane przez całą grecką tradycję filozoficzną oraz przedstawia sceptyczne wywody krytyczne — w większości przypadków bezimienne, gdyż zmysł historyczny Sekstusa budzą w większej mierze filozofowie dogmatyczni, niż przedstawiciele własnej szkoły.

W stosunku do wielu fragmentów tekstu Sekstusa można wysunąć zarzut nadmiernego rozbudowania argumentacji, ciągłego powtarzania tego samego schematu refutacyjnego. Jednak taka konstrukcja tekstu jest elementem planu Sekstusa mającego na celu uleczenie dogmatyków z ich choroby w sposób kompleksowy i całkowity. V. Brochard trafnie podsumowuje tę cechę pisarstwa Sekstusa: „Wydaje się, że autor postawił sobie za cel, by nie pominąć nikogo, by nie stracić ani cząstki z dziedzictwa pozostawionego przez poprzedników. W każdym punkcie, nie bojąc się ryzyka nieustannych powtórzeń, ponawia zarzuty, które można sformułować przeciw dogmatykom”²².

4. Sekstus jako historyk filozofii

Dzieło Sekstusa jest ostatnim znanym nam tekstem wychodzącym ze starożytnego nurtu sceptycznego. Powstało w okresie późnego antyku, w końcowym etapie długiej tradycji. Swym trzeźwym i logicznym charakterem wyróżnia się na tle epoki zwróconej ku mistycyzmowi i irracjonalizmowi.

Wartość źródłowa tekstu Sekstusa wynika między innymi z faktu, że zawiera on wiele klasyfikacji i syntez ujmujących narastające przez wieki problemy, wzbogaconych katalogami filozofów reprezentujących poszczególne stanowiska. Przykładem może być zestawienie myślicieli przyjmujących materialne i niematerialne zasady rzeczy, które otwiera rozważania na temat ciał w księdze IX, czy katalog ateistów²³. Skłonność do archiwizowania i katalogowania wyraża się też tym, że Sekstus poprzedza każdą nową część swych wywodów wprowadzeniem historycznym, w którym dokonuje systematyzacji pojęć, problemów i stanowisk.

²¹ M. Dal Pra, *Lo scetticismo*, s. 380.

²² V. Brochard, *Les sceptiques*, s. 321: „Il semble que l'auteur se soit proposé pour but de n'en omettre aucun, de ne laisser perdre aucune parcelle de l'héritage de ses devanciers. Sur chaque point, au risque de se répéter cent fois, il reprend un à un tous les griefs qu'on peut formuler contre les dogmatistes”.

²³ Sekstus Empiryk, AM IX 4–12; 14–28.

Dzięki historycznym przeglądom, poprzedzającym nowe zagadnienia, teksty Empiryka zawierają wiele informacji doksograficznych oraz cytatów z dzieł źródłowych. Są wśród nich m.in. przekazy dotyczące filozofii presokratejskiej²⁴, sofistyk²⁵, Platona, Arystotelesa oraz filozofii hellenistycznej²⁶. Chociaż cytaty i odwołania są w tekście Sekstusa Empiryka wszechobecne, wydaje się jednak, że nie korzystał bezpośrednio z tekstów źródłowych, ale sięgał do różnorodnych podręczników, zarysów czy kompendiów. Świadczy o tym wysoki stopień przetworzenia lub sparafrazowania wielu fragmentów, których strona argumentacyjna i leksykalna jest tak silnie zmodyfikowana w duchu sceptycznym, że nie odbiega swym charakterem od reszty pism Sekstusa. Dobrym przykładem takiego sceptycznego „przeformułowania” jest parafraza traktatu Gorgiasza *O niebycie*²⁷ albo streszczenie poglądów Protagorasa w pierwszej księdze *Zarysów Pyrrońskich*²⁸.

Jednak bez względu na wszelkie modyfikacje, nadinterpretacje i deformacje materiałów cytowanych czy parafrazowanych, wynikające z filozoficznej perspektywy autora lub jego sceptycznych poprzedników, niewątpliwa jest wartość dzieł Sekstusa jako bezcennego narzędzia w badaniach nad filozofią grecką. Jak pisze J. Gajda: „jego zachowane pisma, wykorzystywane przez każdego historyka filozofii przede wszystkim w aspekcie doksograficznym, pozwalają poznać nie tylko jego poglądy, lecz i stosunek do całego dorobku greckiej myśli filozoficznej od Talesa z Miletu poczynając, w wielu aspektach znanej jedynie z jego przekazu”²⁹.

Dzieło Sekstusa zawiera opis historii filozofii przedstawionej z perspektywy sceptycznej jako walka dwu tendencji: dogmatycznej i sceptycznej. J. Gajda zwraca uwagę: „Cały dorobek greckiej myśli filozoficznej analizuje bowiem Sekstus za pomocą metody antytetycznej, sprawdzając zasadnicze sprzeczności w funkcjonujących w ciągu wieku koncepcjach dogmatycznych i ujawniając je”³⁰. I dalej: „Dla Sextusa Empiricusus bowiem cała historia myśli greckiej jest swego rodzaju historią szaleństwa dogmatyków...”³¹

²⁴ Dzieło Sekstusa zawiera m.in. fragmenty dzieł Heraklita, Ksenofanesa, Parmenidesa, Anaksagorasa, Empedoklesa, Demokryta.

²⁵ Są wśród nich parafraza traktatu *O niebycie* Gorgiasza z Leontinoi oraz fragmenty Krytiasza, Prodikosa, Protagorasa.

²⁶ Spośród nich wymienić można fragmenty: Akademików (Ksenokratesa, Krantora, Kleitomacha), Euhemera, Diodora Kronosa, sceptyków (Tymona z Fliuntu, Ainezydemosa), Epikura i stoików (Chryzypa, Zenona z Kition).

²⁷ Sekstus Empiryk, AM VII 65–87; por. Z. Nerczuk, *Parafraza gorgiańskiego traktatu „O niebycie” w wersji Sekstusa Empiryka*, [w:] *Sapere aude. Księga pamiątkowa ofiarowana profesorowi dr. hab. Marianowi Szarmachowi z okazji 65 rocznicy urodzin*, Toruń 2004, s. 185–201.

²⁸ Sekstus Empiryk, PH I 216.

²⁹ J. Gajda, *Gdy rozpadły się*, s. 54.

³⁰ Ibidem, s. 56.

³¹ Ibidem, s. 56.

Dychotomiczna wizja filozofii greckiej prezentowana przez Sekstusa, który dzieli filozofów na dogmatyków i sceptyków, przybiera formę nieustannie powtarzającego się w argumentacjach triadycznego podziału na zwolenników pewnej tezy, jej przeciwników oraz tych, którzy, posługując się zwrotem „nie bardziej”, nie przyznają racji żadnej ze stron³². Podział ten z jednej strony ujawnia sprzeczność poglądów dogmatyków, potwierdzających albo negujących daną tezę, z drugiej zaś ukazuje odmiennosc obu zapatrywań (zarówno afirmującego daną tezę, jak i negującego) od stanowiska sceptyków, którzy postulują wstrzymanie się od sądu.

Często przedstawiane przez Sekstusa podziały są ważne nie tylko ze względu na swą wartość porządkującą poglądy zaistniałe w tradycji, lecz dlatego, że umożliwiają przedstawienie kontrargumentacji o ogólnym charakterze. Pozwalają bowiem na atak skierowany przeciw którejś z zasad leżących u podstawy całego systemu twierdzeń, dzięki czemu unika się znużającego konstruowania uzasadnień zwróconych przeciw twierdzeniom szczegółowym³³.

Dzieło Sekstusa stanowi wielką skarbnicę *topoi* wykształconych w ciągu dziejów całej filozofii greckiej: zawiera się w nim niezmiernie bogactwo klasycznych motywów filozoficznych, dziesiątki podziałów i rozróżnień, odzwierciedlających wieki dyskusji toczonych na wszystkich polach filozofii i „nauk”.

Jak pisze M. Dal Pra, Sekstus w roli historyka filozofii pokazuje się przede wszystkim jako dobry i staranny kompilator³⁴. Można się domyślać, że czerpie z całego szeregu podręczników i zarysów sceptycznych stworzonych przez swoich poprzedników na przestrzeni wieków. Spośród nich znany jest nam jedynie Ainezydemos, który, jak można sądzić, jest też głównym źródłem Sekstusa. Świadczy o tym, jak dowodzi E. Zeller, fakt, że w księgach *Przeciw dogmatykom* nie wspomina się o żadnym pisarzu, który żył po pierwszej połowie I wieku przed Chrystusem, nawet o Agrypie³⁵. To milczenie potwierdza zależność Sekstusa od źródeł, z których korzystał — wspomnianego już Ainezydemosa, a także Kleitomacha, Diodora Kronosa, Antiocha z Askalonu, Menodota i Timona z Fliuntu.

Sekstus dużą wagę przykładą do odróżnienia swej *agoge* od wszelkich innych sceptycyzujących nurtów. Tylko Pyrron i w jeszcze większej mierze często cytowany Timon są uznawani za autorytety. Tych autorytetów nie znajdujemy zresztą w tekście Sekstusa wiele. Cechą jego wywodu jest dystan-

³² Np. w odniesieniu do ruchu: Sekstus Empiryk, AM X 45.

³³ Por. np. Sekstus Empiryk, AM IX 1–4.

³⁴ M. Dal Pra, *Lo scetticismo*, s. 380.

³⁵ E. Zeller, *Die Philosophie der Griechen in ihrer Geschichtlichen Entwicklung*, III T. II Abtheilung, Leipzig 1881, s. 41, przypis. Ainezydemos żył właśnie na przełomie I wieku przed Chr. i I wieku po Chr.

sowanie się, wynajdywanie różnic pomiędzy własną szkołą a wszystkimi innymi nurtami, które wykazywałyby jakiegokolwiek zbieżności z neopyrronizmem przez niego reprezentowanym³⁶.

5. Forma argumentacji i jej cel

O formie większości pism Sekstusa z pewnością nie można powiedzieć, że ich autor stawiał sobie wygórowane cele literackie lub retoryczne. Poza zdecydowanie barwniejszą od innych księgą *Przeciw etykom*, niektórymi fragmentami ksiąg traktatu *Przeciw matematykom* (ks. I–VI) oraz poza licznymi cytacjami poetyckimi dominuje schemat i pełne oddanie logicznej refutacji. Wywód jest w przeważającej mierze bezosobowy, nużący, poddany rygorowi powtarzających się schematów. Pewne urozmaicenie wnoszą jedynie przeglądy historyczne rozpoczynające często rozważania na temat danego zagadnienia. Komentując taki charakter dzieła, badacze piszą, że forma, jaką stosuje Sekstus, przypomina proces leczenia — dawkowanie gorzkiego i nieprzyjemnego leku, który ma jednak zbawienne działanie dla pacjenta³⁷.

Pytanie, jakie należy postawić, dotyczy oceny Sekstusa jako filozofa i pisarza. Jak można sądzić, oryginalność Sekstusa jest ograniczona. Wspominaliśmy już, że jest on kompilatorem, używającym wypracowanych schematów. W tym sensie jest typowym przedstawicielem swej epoki, która w różnych dziedzinach i różnych nurtach wydała zbliżonych twórców: Diogenesa Laertiosa w kręgu biografistyki filozoficznej, Klemensa Aleksandryjskiego w kręgu rozwijającej się literatury chrześcijańskiej czy Plutarcha w obrębie platonizmu. Argumentacje przedstawiane przez Sekstusa stoją na różnym poziomie, zależnie od źródeł, z których korzysta. Wszystkie one jednak są wynikiem tradycji greckiej, posługują się fundamentalnymi tezami filozoficznymi dla realizacji założonych celów.

Ta sama wielka swoboda, która umożliwiła Grekom przedstawienie nowych filozoficznych hipotez i rozwiązań, prowadziła niektórych z nich do równie śmiałych kontrargumentacji i dowodów obalających. Neopyrronizm, począwszy od Ainezydemosa, przejmuje dialektyczny charakter sceptycyzmu akademickiego, oparty na wywodach obalających, doprowadzających tezy dogmatyków do sprzeczności. Na pierwszym miejscu pozostawia jednak typowy dla Pyrrona cel, jakim jest *epoche*. Myśl Sekstusa stanowi zwieńczenie tej dialektycznej, neopyrronskiej tradycji. W swym tekście Empiryk posługuje się wieloma wypracowanymi przez poprzedników sposobami argumentacji. Wszechobecna

³⁶ Por. Sekstus Empiryk, PH I 210–241.

³⁷ L. Joachimowicz, *Sceptycyzm grecki*, Warszawa 1972, s. 112.

w dziełach Sekstusa jest metoda, której używał już Zenon z Elei, polegająca na doprowadzeniu krytykowanej tezy do sprzeczności. Każdy argument jest przygotowywany w podobny sposób: rozpoczyna się od próbnego przyjęcia tezy, która ma zostać obalona, potem następuje zapowiedź przedstawiająca wszystkie możliwości, z których każda, jedna po drugiej, zostaną doprowadzone do sprzeczności. Biorąc pod uwagę powtarzalność tego schematu, można stwierdzić, że jest to styl prawie formularny, na który składa się szereg powtarzających się konstrukcji, a nawet zwrotów.

Z tą formularnością stylu związana jest terminologia sceptyczna wykształcona przez wieki rozwoju tego nurtu. Sekstus opisuje główne terminy techniczne w pierwszej księdze *Zarysów Pyrronskich*: „nic więcej”, „nieorzekanie”, „jest rzeczą możliwą”, „wstrzymuję się od wyrokowania”, „niczego nie określam”, „wszystko jest nieokreślone”, „wszystko jest nieuchwytnie”, „nie pojmuję”, „nie chwytam”, „każdy wywód ma swój równie silny wywód przeciwny”³⁸. Pojęcia i zwroty sceptyczne z biegiem czasu składają się na cały słownik. Jak dużą wagę przywiązywali do nich sceptycy, wskazuje fakt, że mówi o nich, oprócz Sekstusa, również Diogenes Laertios w swym omówieniu sceptycyzmu³⁹.

Podstawowe znaczenie mają u Sekstusa definicje i rozróżnienia. Wszelkie rozważania rozpoczyna on wielokrotnie od zbadania „pojęcia” (νόησις, έννοια), wyróżnia znaczenia „szersze” i „węższe”, jak w przypadku miejsca⁴⁰. Te precyzyjne ustalenia pojęciowe umożliwiają mu krótszą i pewniejszą argumentację: zniesienie „miejsca” w znaczeniu ścisłym, które jest wcześniejsze i bardziej podstawowe od znaczenia szerokiego, czyni argumentację przeciw miejscu w szerszym znaczeniu zbyteczną.

Kryterium, do którego Sekstus odwołuje się w swoich logicznych wywodach, jest zdrowy rozsądek, na którym opiera się „siła przekonywania” argumentacji. Podstawową instancją logiczną jest zasada sprzeczności. To sięganie do zasady sprzeczności, wedle Sekstusa całkowicie zdroworozsądkowej, ma przekonać czytelników o słuszności wyводу. Stąd też tekst Sekstusa pełen jest wyrazów takich jak: άποπον, άνεπινόητον, άπεμφαίνον, które wskazują na logiczną oczywistość argumentacji oraz jej powszechnie ważny charakter. Podobnie jak w przypadku sokratejskich rozmów, wywody Sekstusa prowadzą do άπορία, czyli do wykazania trudności, które skłaniają do odrzucenia danej tezy.

Gdy weźmie się pod uwagę charakter epoki, pewnego rodzaju paradoksem jest, że to sceptycy, wielcy krytycy podstawowych tez tradycji, są najbardziej wierni ideałom klasycznej filozofii greckiej. Są oni racjonalistami w najlepszym sensie tego słowa — ich wywody, mimo swego destrukcyjnego charakteru,

opierają się na mocy logiki i na odwołaniu do rozumu. Przykładem może być fakt, że chociaż obalają oni dogmatycznie fundamentalne pojęcie przyczyny, to jednak, gdy Sekstus pisze o tym, że przyczyna nie może być późniejsza od skutku, nie ma wątpliwości, że jest on o tym przekonany⁴¹. Gdy pisze o ludziach, którzy „stawiają wszystko na głowie”, można się domyślać, że jest to jego ocena epoki, w której element mistyczny i religijny zawładnął filozofią, czyniąc z niej raczej formę religijnego objawienia⁴². Świat tej „nowej filozofii” jest sceptykom zupełnie obcy.

W *Przeciw dogmatykom* wyraźnie widoczna jest troska Sekstusa o tę sceptyczną metodę. Sekstus opisuje ją w ten sposób na początku księgi X:

Skoro zostało już przedstawione pojęcie miejsca i wskazane zagadnienia z nim powiązane, pozostaje, jak to jest w zwyczaju sceptyków, przedstawić argumenty za obiema stronami i umocnić wynikające z nich zawieszenie sądu⁴³.

Najpierw, na wzór Sokratesa, sceptyk definiuje pojęcie, precyzyjnie określając w ten sposób jego znaczenie:

Lecz skoro, w przypadku wszelkich rozważań, na wstępie należy przedstawić pojęcie (νόησις) badanej rzeczy, zobaczmy, w jaki sposób osiągnęliśmy pojęcie (έννοια) boga⁴⁴.

Sceptyków od dogmatyków odróżnia troska o metodę, której ważnym elementem jest niepodejmowanie pośpiesznych i pochopnych decyzji filozoficznych⁴⁵. Przykład troski o rzetelną metodę daje początek księgi IX:

Teraz ponownie zastosujemy tę samą metodę i nie będziemy rozwodzić się nad sprawami szczegółowymi, jak to czynili Kleitomach i reszta akademików (którzy — wkraczając w cudzą materię i konstruując argumenty przy [pozornej] zgodzie na tezy tych, którzy wygłaszali inne poglądy — ponad miarę wydłużali kontrargumentację), lecz poruszymy zagadnienia główne i zasadnicze, ponieważ podanie ich w wątpliwość wykaże trudności związane również z pozostałymi.

[2] W ten sposób, w jaki ludzie oblegający miasta podkopują fundamenty murów i dzięki temu doprowadzają do zachwiania wież, w zakresie poglądów filozoficznych ci, którzy obalają pierwsze założenia rzeczy, w rzeczywistości odrzucają ujęcie całego problemu.

[3] Zasadnie więc niektórzy porównują ludzi, którzy oddają się szczegółowym dociekaniom, do łowców ścigających zwierzynę pieszo albo do rybaków łapiących ryby na wędkę, czy też do ludzi polujących na ptaki za pomocą patyka pomazanego lepem, podczas gdy tych, którzy — wychodząc od spraw najogólniejszych — podważają twierdzenia szczegółowe, [porównują] do ludzi, którzy osaczają [zwierzynę] przy pomocy wnyków, tyczek mocujących i sieci myśliwskich. Dlatego

⁴¹ Sekstus Empiryk, AM IX 235.

⁴² Sekstus Empiryk, AM IX 235. Wszystkie cytaty z Sekstusa Empiryka w przekładzie własnym.

⁴³ Sekstus Empiryk, AM X 6.

⁴⁴ Sekstus Empiryk, AM IX 12.

⁴⁵ Sekstus Empiryk, AM IX 49.

³⁸ Sekstus Empiryk, PH I 187–209.

³⁹ Diogenes Laertios, *Żywoty* IX 74–77.

⁴⁰ Sekstus Empiryk, AM X 15.

też, o ile schwywanie wielu [zwierząt] przy użyciu jednego wybiegu jest działaniem doskonalszym pod względem kunsztu niż trudzenie się przy chwytaniu pojedynczych sztuk, o tyle dużo przyjemniejsze jest przedstawienie jednej wspólnej argumentacji wymierzonej przeciw wszystkim zagadnieniom niż rozwijanie argumentacji szczegółowych⁴⁶.

Ten metodologiczny wstęp pokazuje powody, dla których Sekstus z tak dużą starannością dążył do definiowania pojęć. Ustalenie znaczenia oraz zależności między pojęciami, wyróżnienie terminów węższych i szerszych, określenie aksjomatów — przez zburzenie fundamentów, a nie przez obalenie poszczególnych rozumowań — umożliwiło szybką i kompletną destrukcję całego systemu wierzeń dogmatycznych.

Głównym celem wszelkich argumentacji Sekstusa wydaje się wykazanie izostenii, czyli równości argumentów „za” i „przeciw”. Samą metodą argumentowania „za” i „przeciw” wywodzić można z sofistycznej techniki konstruowania mów przeciwstawnych⁴⁷, która następnie została przejęta przez sceptycznie nastawioną Akademię oraz Pyrrona, by u schyłku antyku stać się wszechobecnym środkiem argumentacji w neopyrronizmie. Dążenie do izostenii zaznacza się w tekstach Sekstusa szczególną troską o symetryczność i kompletność argumentów. Empiryk, pokazując równość sprzecznych tez, w swych wywodach nieustannie zderza ze sobą odmienne tradycje filozoficzne.

Sceptyczne tropy porządkują tradycję i odgrywają dużą rolę w argumentacjach Sekstusa. Dowodzenie przeciw określonej tezie *ex controversia* zgodne jest z pierwszym tropem Agryppy, który oparty jest właśnie na niezgodności poglądów⁴⁸. Istotne znaczenie ma u Sekstusa trop względności. Pojawia się on w bardzo wielu argumentacjach, w różnych konfiguracjach i odniesieniach, których sens jest jednak jasny: o rzeczach decydują relacje, w jakich się znajdują. Sekstus posługuje się także rozumowaniem zgodnym z czwartym tropem Agryppy, zgodnie z którym to, co jest przyjmowane bez dowodu, może być także bez dowodu odrzucone. Wielokrotnie stosuje również piąty trop Agryppy, oparty na wykazywaniu błędnego koła.

Cechą Sekstusowego sposobu dowodzenia jest skłonność do wykorzystywania wyników jednych wywodów jako przesłanek w innych wnioskowaniach. Sekstus dość swobodnie traktuje uzasadnienia, dostosowując je do aktualnie realizowanych celów polemicznych. Przykładowo, w jednym wypadku posługuje się argumentem względności i subiektywności postrzeżeń, innym razem

⁴⁶ Sekstus Empiryk, AM IX 1–3.

⁴⁷ Por. np. anonimowy traktat sofistyczny *Dissoi logoi* (*Die Fragmente der Vorsokratiker Griechisch und Deutsch von Hermann Diels und Walther Kranz*, Bd. I–III, Dublin–Zürich 1968⁴⁴ DK 90).

⁴⁸ Por. np. Sekstus Empiryk, AM VIII 187; AM IX 29, gdzie wyraża przekonanie, iż skoro istnieje taka różnorodność poglądów na dany temat, to w tej sytuacji niepotrzebna jest sceptyczna *antirresis*.

— w odniesieniu do postrzegania barwy białej czy słodczy — opiera się na przekonaniu, że istnieje w tym zakresie powszechna zgoda, albowiem postrzeżenia tych jakości są tak oczywiste, iż nie wymagają nauki⁴⁹. W podobny sposób Sekstus wielokrotnie wykorzystuje twierdzenie, że ogień grzeje z natury, a śnieg chłodzi, powołując się na niezgodną ze sceptycznymi przekonaniemiami obiektywną naturę rzeczy⁵⁰. To dość swobodne operowanie takimi lub innymi dogmatycznymi tezami w budowaniu kontrargumentacji może sprawiać wrażenie niekonsekwencji. Należy jednak pamiętać, że tezy te odgrywają dla Sekstusa jedynie rolę instrumentów pomocnych w konstruowaniu uzasadnień antydogmatycznych, instrumentów swobodnie wymienianych zależnie od potrzeb, które, spełniając jedynie konkretne funkcje argumentacyjne, nie sprzeciwiają się sceptycznej tezie οὐδὲν ὀρίζω (niczego nie określam).

6. Współczesne zainteresowanie Sekstusem na świecie

Nie wydaje się przesadą twierdzenie o renesansie sceptycyzmu jako przedmiotu badań. W ciągu ostatnich dekad ukazały się tysiące opracowań poświęconych różnym aspektom sceptycyzmu (czasami zaskakującym — np. zestawienia antycznego sceptycyzmu z literaturą hinduską itp.). Również w zakresie badań nad Sekstusem Empirykiem pojawiło się wiele nowych pozycji. Są wśród nich niemieckie⁵¹, angielskie⁵², włoskie⁵³, francuskie⁵⁴ przekłady *Zarysów Pyrronskich*, tłumaczenia ksiąg I–XI traktatu *Przeciw matematykom* w języku francuskim⁵⁵, niemieckim⁵⁶, angielskim⁵⁷, włoskim⁵⁸ i nowogreckim⁵⁹,

⁴⁹ Por. np. Sekstus Empiryk, AM X 301.

⁵⁰ Por. np. Sekstus Empiryk, AM XI 69.

⁵¹ Sextus Empiricus, *Grundriß der pyrrhonischen Skepsis*, Eingel. u. übers. von M. Hossenfelder, Frankfurt a.M. 1985.

⁵² Sextus Empiricus, *Outlines of Scepticism*, transl. by J. Annas and J. Barnes, New York 1994.

⁵³ Sesto Empirico, *Schizzi pirroniani*, trad. di A. Russo, Laterza, Roma [ecc.], 1988.

⁵⁴ Sextus Empiricus, *Esquisses pyrrhoniennes*, introduc., trad. et comment. par P. Pellegrin, Paris 1997.

⁵⁵ Sextus Empiricus, *Contre les professeurs*, introduc., glossaire et index par P. Pellegrin, trad. par C. Dalimier, D. et J. Delattre, B. Perez sous la dir. de P. Pellegrin, Paris 2002.

⁵⁶ Sextus Empiricus, *Gegen die Wissenschaftler 1–6*, übers. von F. Jürß, Würzburg 2001.

⁵⁷ Sextus Empiricus, *Outlines of Pyrrhonism*, with an English transl. by R. G. Bury, vol. I, Cambridge, Massachusetts 1933; *Against the Logicians*, with an English transl. by R. G. Bury, vol. II, London–Cambridge, Massachusetts 1935; *Against the Physicists; Against the Ethicists*, with an English transl. by R. G. Bury, vol. III, London–Cambridge, Massachusetts 1936; *Against the Professors*, with an English transl. by R. G. Bury, vol. IV, London–Cambridge, Massachusetts 1949.

⁵⁸ Sesto Empirico, *Contro i logici*, trad. di A. Russo, Roma–Bari 1975; Sesto Empirico, *Contro i matematici libri 1–6*, trad. di A. Russo, Bari 1972.

⁵⁹ Σεξτος Εμπεϊρικος, *Απαντα 6. Προς ηθικούς, Προς γραμματικούς μεταφραση – Αναστασια-Μαρια Καρασταθη. Εισαγωγή – Σχολια – Φιλολογική Ομάδα Κακτου, Αθηναι*

tłumaczenia poszczególnych ksiąg wraz ze szczegółowymi komentarzami, takie jak przekład angielski księgi I *Przeciw gramatykom* z obszernym komentarzem⁶⁰, włoskie tłumaczenie księgi V *Przeciw astrologom*⁶¹, komentowany przekład angielski księgi VI *Przeciw muzykom*⁶², a także komentarze włoski⁶³ i angielski⁶⁴ do księgi XI *Przeciw etykom*.

7. Badania nad Sekstusem Empirykiem w Polsce

W literaturze polskiej obecne są tylko dwa większe tłumaczenia dzieł Sekstusa Empiryka. Pierwszym jest przekład *Zarysów Pyrronskich* dokonany przez A. Krokiewicza⁶⁵, a drugim tłumaczenie traktatu *Przeciw logikom* I. Dąbskiej⁶⁶.

Przekład *Zarysów Pyrronskich*, który ukazał się w roku 1931, wzbudzał od samego początku kontrowersje. Jego wydanie pociągnęło za sobą dyskusję między A. Krokiewiczem a M. Auerbachem – dyskusję częściowo spowodowaną stylem translatorskim A. Krokiewicza, a częściowo niedostatkami polskiej tradycji translatorskiej, szczególnie zauważalnymi w przypadku filozoficznej literatury późnego antyku. Wątpliwości przedstawione przez M. Auerbacha zachowują swą ważność również dzisiaj. Przekład A. Krokiewicza, aczkolwiek z całą pewnością kompetentny, razi z perspektywy współczesnej polszczyzny⁶⁷, przede wszystkim nadmiernym upodobaniem tłumacza do tworzenia polskich odpowiedników terminów greckich i dosłownego przekładu złożonych wyrazów greckich (np. „wątpliwiec”, „wyobrażenia wiarobudne”, „wędzidła”).

1992; Σεξτος Εμπειρικος, Απαντα 7. Προς μαθηματικούς, Προς ρήτορας, Προς γεωμέτρας, Προς αριθμητικούς, Προς αστρολόγους, Προς μουσικούς, μεταφραση – Αναστασια-Μαρια Καρασταθη, Εισαγωγή – Σχολια – Φιλολογική Ομάδα Κακτου, Αθηνά 1992.

⁶⁰ Sextus Empiricus, *Against the Grammarians (Adversus mathematicos I)*, transl. with an Introduction and Commentary by D. L. Blank, Oxford 1998.

⁶¹ Sesto Empirico, *Contro gli astrologi*, a cura di E. Spinelli, Napoli 2000.

⁶² Sextus Empiricus, *pros mousikous; against the musicians; (adversus musicos)*, a new critical text and transl. on facing pages, with an introd., annotations, and indices verborum and nominum et rerum D. D. Greaves, Lincoln 1986.

⁶³ Sesto Empirico, *Contro gli etici*, introd., ed., trad. e comm. a cura di E. Spinelli, Napoli 1995 (Elenchos 24).

⁶⁴ Sextus Empiricus, *Against the Ethicists (Adversus mathematicos XI)*, transl., commentary and introduction by R. Bett, Oxford 1997.

⁶⁵ Sextus Empiricus, *Zarysy Pirronskie*, przełożył i wstępem poprzedził A. Krokiewicz, Warszawa 1998.

⁶⁶ Sekstus Empiricus, *Przeciw logikom*, przełożyła, słowem od tłumacza, objaśnieniami i słownikiem opatrzyła I. Dąbska, Warszawa 1970.

⁶⁷ Por. np. tytuł rozdziału PH I 180–186: „Jak się przedstawiają wędzidła gwołi poskromienia przyczynoznaczców”.

W przeciwieństwie do *Zarysów Pyrronskich* następny przekład dzieła Sekstusa, czyli *Przeciw logikom* w tłumaczeniu I. Dąbskiej (1970), spełnia wszystkie standardy wymagane od współczesnego przekładu tekstu filozoficznego, w sferze leksykalnej jest wyważony i wykorzystuje panującą w polskiej literaturze tradycję translatorską terminów filozoficznych.

Warto również wspomnieć o całym szeregu tłumaczeń drobniejszych fragmentów Sekstusa. A. Bańkowski przełożył pierwszą część księgi IX *O bogach*⁶⁸. Wielokrotnie tłumaczona była parafraza traktatu Gorgiasza *O niebycie*, np. przez J. Gajdę⁶⁹ czy I. Krońską⁷⁰. M. Wesoły dokonał natomiast przekładu fragmentu księgi X (259–283) zawierającego relację na temat pitagorejsko-platońskiej doktryny zasad⁷¹.

W odniesieniu do polskich opracowań poświęconych sceptycyzmowi warto zacytować zdanie wybitnego badacza L. Joachimowicza: „W przeciwieństwie do innych kierunków filozoficznych, jak stoicyzm, platonizm czy epikureizm, sceptycyzm jest w Polsce stosunkowo mało znany”⁷². Tematowi temu w literaturze polskiej poświęcone są tylko dwie monografie (L. Joachimowicz, *Sceptycyzm grecki*, 1972, i A. Krokiewicz, *Sceptycyzm grecki*, t. I i II, 1964 i 1966). Omówienie filozofii sceptycznej pojawia się także w pracy pt. *Arystoteles, Pirron, Plotyn* A. Krokiewicza⁷³ oraz w kilku innych mniejszych tekstach napisanych przez tego autora przed rokiem 1939⁷⁴.

Polskich prac na temat sceptycyzmu jest więc niewiele, a ostatnia większa (L. Joachimowicza) ukazała się przed ponad trzydziestu laty. Brak nowszych badań nad sceptycyzmem stanowi lukę w polskim piśmiennictwie poświęconym filozofii greckiej. To mniejsze zainteresowanie można próbować wytłumaczyć przekonaniem, że sceptycyzm jest mniej atrakcyjnym i inspirującym zagadnieniem, a sam styl pisarstwa sceptycznego oparty na powtarzającym się schemacie argumentacyjnym – dość nużący. Należy jednak pamiętać, że bez względu na ocenę sceptycyzmu znaczenie tego nurtu dla rozwoju kultury zachodniej jest ogromne. Chociażby z tego względu domaga się on dalszych badań.

⁶⁸ A. Bańkowski w: *Filozofowie o religii*, t. II, Warszawa 1963, s. 11–38.

⁶⁹ J. Gajda, *Sofiści*, Warszawa 1989, s. 230–235.

⁷⁰ J. Legowicz, *Filozofia starożytna Grecji i Rzymu*, Warszawa 1968, s. 109–110.

⁷¹ M. Wesoły, *Świadectwa niespisanej nauki Platona (II). Pryncypia a typy ontologiczne*, Meander, t. 6, 1984, s. 281–292.

⁷² L. Joachimowicz, *Sceptycyzm*, s. 7.

⁷³ A. Krokiewicz, *Arystoteles, Pirron i Plotyn*, Warszawa 1974.

⁷⁴ A. Krokiewicz, *Pirron z Elidy i Tymon z Fluntu*, Kwartalnik Filozoficzny, t. V, 1927, s. 385–420; idem, *Arkezilaos*, Kwartalnik Filozoficzny, t. VI, 1928, s. 143–176; idem, *Karneades*, Kwartalnik Filozoficzny, t. VII, 1929, s. 353–418; idem, *Filon z Larissy i Antjochos z Askalonu*, Kwartalnik Filozoficzny, t. IX, 1931, z. 3, s. 270–309, z. 4, s. 329–366.

Sextus Empiricus — life and works

Summary

The paper aims to present the life and work of Sextus Empiricus, physician and philosopher, one of the most important representatives of ancient scepticism. It depicts Sextus' extant writings, stresses their importance as the source of information about ancient philosophy describes the forms and aims of arguments which are used by Sextus. The paper gives also a short revue of the recent works on Sextus and enumerates main translations of his writings.

***SCEPTYCYZM W FILOZOFII
NOWOŻYTNEJ I WSPÓŁCZESNEJ***